

INVAZE 1968. RUSKÝ POHLED

OTÁZKY A ODPOVĚDI

1. Jaká byla v Evropě v roce 1968 politická situace? Co byla Varšavská smlouva?

V roce 1968 byla Evropa již více než 20 let rozdělena „železnou oponou“, jak Winston Churchill v roce 1946 nazval postupně se vytvářející hranici mezi východním a západním blokem. Československo patřilo po druhé světové válce mezi sovětizované střeoevropské země. V polovině 50. let se stalo také zakládajícím státem Varšavské smlouvy (dalšími členy byly Albánie, Bulharsko, Maďarsko, Německá demokratická republika, Polsko, Rumunsko a Sovětský svaz). **Vojenský pakt dostal název podle hlavního města Polska, kde zástupci zakládajících států podepsali 14. května 1955 Smlouvu o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci.** Přestože v ní byla proklamována rovnoprávnost jejích účastníků, byla Varšavská smlouva ve skutečnosti jednoznačně řízena a ovládána Moskvou. Ukázalo se to již krátce po jejím vzniku, když v roce 1956 sovětské jednotky rozdrtily maďarské povstání. V roce 1962 se činnosti Varšavské smlouvy přestala účastnit Albánie a v září 1968 ji na protest proti intervenci do Československa vypověděla. Kritické postoje postupně v druhé polovině 60. let zaujímal také Rumunsko, které se v srpnu 1968 rovněž intervence do českých zemí nezúčastnilo. Varšavská smlouva byla rozpuštěna v roce 1991.

2. Jaký byl vztah ruské společnosti k Československu před rokem 1968 a jak vnímala pražské jaro?

Československo před sovětskou okupací bylo nejen v Kremlu, ale i v celé sovětské společnosti vedle Bulharska (které díky slovanství, historickým svazkům i příbuznosti pravoslavných kultur fungovalo málem jako další svazová republika) jedním z nejspolehlivějších partnerů SSSR v rámci celého socialistického tábora. Někdy od konce války v roce 1945 se v něm nezvedla žádná protisovětská vlna odporu, jako tomu bylo během 50. let třeba v Polsku, v Maďarsku, ale i v NDR. Pro naši zemi to tehdy mimo jiné znamenalo, že na československém území až do roku 1968 nebyla trvale rozmístěna žádná sovětská vojska.

Dělo se tak ovšem za cenu jisté přivrženosti nejen tehdejší politické scény, ale i celé české a slovenské národní komunity – proto jakmile v lednu 1968 oba národy pocítily docela nečekanou příležitost ke vzpřímení, značná část občanů ji využila. Skoro všichni si rychle uvědomili, že jejich země sice zůstává sovětským vazalem, ale že i v této situaci se může chovat mnohem nezávisleji než doposud.

Z toho také plyne vysoce většinový vztah sovětské společnosti k pražskému jaru: **Sověti nám i při soukromých setkáních vyčítali vyloženou zradu, apelovali na „přátelství mezi národy“ a cítili se tehdejším politickým vývojem v ČSSR zaskočení a často vyloženě pobouření.**

3. Co je charakteristické pro období tzv. chruščovského tání? Dá se toto období srovnávat s pražským jarem?

Že je epocha tzv. tání jednoznačně spojována se jménem tehdejšího prvního tajemníka ÚV KSSS Nikity Sergejeviče Chruščovova (v této funkci působil v letech 1953–1964) je zcela v pořádku: právě Chruščov byl ústřední postavou odhalování zločinů svého předchůdce, diktátora Josifa Stalina, a také jeho kultu osobnosti. A právě to bylo bezprostřední předzvěstí tání.

Epocha tání, trvající zhruba od poloviny 50. do poloviny 60. let, znamenala všeobecné uvolňování poměrů v SSSR, hromadné propouštění vězňů gulagu a stejně masové rehabilitace Stalinových obětí, a projevila se i v kultuře a umění – právě do tohoto období se řadí kupříkladu počátek světového věhlasu Alexandra Solženicyna, jehož některá díla mohla pod Chruščovovou patronací vyjít. (Pozor ovšem – netýkalo se to stěžejního Solženicynova opusu Souostroví Gulag!)

Důležitým znakem této doby byla také velká americká výstava v Moskvě z roku 1959, kterou otevíral sám tehdejší americký prezident Richard Nixon. Pár let předtím by něco takového bylo zcela nemyslitelné...

Srovnání období tání s pražským jarem značně pokulhává, protože cíle obou procesů byly dosti rozdílné: Chruščov se snažil zmírnit křivdy stalinské epochy, ale princip státu, směřujícího ke komunismu, byl pro něj (a vlastně skoro pro všechny Sověty) jednoznačně nezpochybnitelný. Stejně asi uvažoval o pražském jaru Alexandr Dubček, jenže kolem něj už tenkrát bylo plno lidí, kteří během pár let viděli tehdejší Československo zcela mimo sféru sovětského vlivu a přinejmenším na cestě návratu ke kapitalismu.

4. Proč chtěli Sověti v roce 1968 obsadit Československo?

Sovětský svaz zprvu demokratické změny v Československu, které se rozcházely s jeho politickou linií, nevnímal jako výraznou hrozbu. Jak ukazují archivy KGB, přední reformista Alexandr Dubček byl Sověty vnímán jako muž Moskvy. V Sovětském svazu poměrně dlouho žil a Moskva se domnívala, že ho má „přečteného“. KGB následně analyzovalo jeho reformátorství jako stav, kdy je manipulován dalšími lidmi. Až posléze si SSSR plně uvědomil, že v Československu dochází k politickým změnám, které by svaz časem mohly vytrhnout z jeho orbitu. Moskva nic takového nechtěla připustit. Částečně čistě z důvodů prestiže, částečně z obavy, aby se podobná revoluce nepřenese i do dalších satelitů. KGB do Prahy vyslala několik desítek nelegálních špionů, aby manipulovali s veřejným míněním i politiky. Nakonec uspěli zastánci tvrdé linie a do Československa vjely tanky.

5. Jak byl vpád vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 interpretován občanům Československa?

Okupace byla podávána jako přátelská pomoc, která měla zabránit hrozící kontrarevoluci. Velkou roli v tom sehrála ruská propaganda. KGB řídila tajné operace PROGRESS, při kterých se její agenti snažili infiltrovat do údajně kontrarevolučních skupin, jak byl z pohledu Moskvy chápán svaz spisovatelů, část novinářů nebo vysokoškolských profesorů. Jeden čas měli dokonce v plánu i únosy klíčových lidí z řad reformistů a disentu, konkrétně literárního vědce Václava Černého nebo spisovatele Jana Procházky. Nakonec k tomu nedošlo, protože Procházka měl od tehdejšího ministra vnitra přidělenou ochranu a špionům připadal únos příliš riskantní. Nešlo ale jen o násilné akce: agenti se rovněž pokoušeli verbovat studentské vůdce, jako byl Karel Kovanda, pozdější český velvyslanec při NATO. V tomto případě neúspěšně; v kterých případech Kreml naopak uspěl, je dodnes zahaleno tajemstvím. Důležitou součástí operace PROGRESS byla také **diskreditační kampaň, která měla ospravedlnit invazi vojsk Varšavské smlouvy prostřednictvím vykonstruovaných důkazů o kontrarevolučním spiknutí reformistů a západních zpravodajských služeb.** Vrcholem byla akce s krycím názvem CHODOKI, jejímž záměrem bylo přichystat vymyšlené a zmanipulované důkazy o přípravách na vojenský převrat. V druhé polovině července 1968 se v listu Pravda objevila senzačně znějící zpráva, že došlo k objevení „tajné skrýše“ amerických zbraní nedaleko hranic se Západním Německem. Některé měly být přímo signované značkou „Made in USA“. A jak tvrdil deník, do Československa je přivezli „pomstychtivci a zastánci starých pořádků“. Sovětské orgány měly přitom zachytit informaci o „tajném americkém plánu“ na likvidaci pražského komunistického režimu. V dalších dnech zprávu převzaly sovětské noviny a přidávaly svá „odhalení“, že jsou nacházeny další a další americké zbraně. Tím se manipulovalo veřejné mínění v SSSR i v Československu.

6. Jaké nástroje sovětská propaganda využívala pro obhájení invaze do Československa v roce 1968?

Nástroje sovětské propagandy při argumentaci ve prospěch napadení Československa armádami pěti zemí Varšavské smlouvy byly v podstatě velmi primitivní (dnes je skoro stoprocentně využívá putinovská propaganda při obhajování vpádu na Ukrajinu). Šířitelé kremelských pravd se v podstatě omezovali na slogan „internacionální pomoc“ a „boj proti kontrarevoluci“ (srovnejme s dnešními hesly „speciální vojenská operace na Ukrajině“, popř. „demilitarizace a denacifikace Ukrajiny“). Situace sovětských propagandistů byla o to snadnější, že v té době ještě neexistoval žádný internet, a tedy ani žádná informační alternativa. (Ta dnes už existuje, ale stejně to není nic platné...)

Velkou výhodou pro šířitele sovětských oficiálních „pravd“ bylo i to, že drtivá většina občanů SSSR státním sdělovacím prostředkům (a jiné v zemi tehdy nebyly) bezmezně důvěřovala. Proto propaganda docela klidně šířila zjevné nepravdy, například arsenály tehdejších lidových milic vydávala za zbrojní skladiště kontrarevolucionářů nebo historické americké tanky i jiná vojenská vozidla z druhé světové války shromážděná kolem Davle za účelem natáčení slavného filmu Most u Remagenu prodávala jakožto zbraně, přímo ohrožující socialismus v ČSSR.

7. Jak sovětský režim vysvětlil nutnost invaze vojákům, kteří se jí zúčastnili?

Musíme si především představit, že tehdejší sovětská věrchuška rozhodně necítila potřebu něco svým vojákům vysvětlit: **prostě se zavelelo, vykřiklo se pár ideologických floskulí o obraně světového socialismu – a mohlo se jít na věc.** Jeden zajímavý detail: V prvním sledu útočících jednotek tvořili většinu mužstva příslušníci slovanských národů SSSR, kteří se tu snadno domluvili. Byli proto následně vystřídáni hlavně lidmi ze Střední Asie, kteří často ani neuměli pořádně rusky...

Uvedeme si dva protichůdné praktické příklady z dopoledne 21. 8. 1968, jak je zažil pisatel těchto řádek:

Někdy v sedm ráno stál u zábradlí nad Vltavou naproti ÚV KSČ mladý Pražan se zkrvavenou československou vlajkou, jíž byla předtím přikryta jedna z prvních obětí okupace, a pokoušel se něco si vysvětlit s mladým sovětským vojákem. Ukázalo se, že ten se po dvouleté základní vojenské službě v sovětské armádě okamžitě ocitl na dvouletém mimořádném cvičení na území NDR. Tam pak na československé hranici v Krušných horách trávil plný měsíc v rozpáleném obrněném transportéru. „Tak uznejte, chlapci – jaký já bych mohl mít zájem na někoho jen tak útočit!“ řekl nám.

Asi o hodinu později zcela jiná zkušenost: Na křižovatce ulic Francouzské a Široké stojí sovětský obrněnec, z jehož velitelského poklopu kouká mladý, viditelně vyjukaný podporučík, jemuž se Pražané snaží přetlumočit zcela čerstvé provolání studentů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Po rychlém překladu na obrácenou stranu českého cyklostylovaného textu podporučíkovi překládám i základní otázku kolemstojících: „Co tu děláš?!“ Podporučíkovi v hlavě zašramotí teze z politického školení mužstva a vyhrkne: „Plním svou internacionální povinnost!“ Pražané se hurónsky rozesmějí, čemuž podporučík totálně nerozumí a raději mizí pod svým poklopem.

8. Existovalo v Rusku disidentské hnutí? Jak těžké bylo vymezit se proti režimu?

Sovětský disent samozřejmě existoval a jeho zrod se v podstatě kryl s počátkem epochy tání. Je třeba říct, že v porovnání s pozdějším československým byl procentuálně mnohem omezenější, ale jeho nejvýznamnější představitelé se na rozdíl od našeho disentu (vyjma Václava Havla) stali osobnostmi světového formátu.

Připomeňme si alespoň dva velikány sovětského disentu.

Vskutku pozoruhodnou osobností se stal otec sovětské vodíkové bomby Andrej Sacharov. Ač se dlouhá léta angažoval při vývoji zbraní hromadného ničení, byl to právě on, kdo sovětským nejvyšším místům vytrvale doporučoval omezení či zastavení jaderných pokusů v atmosféře a věnoval se mnoha dalším podobným iniciativám. V roce 1980 byl už jako nositel Nobelovy ceny za mír vytlačen do vnitřní emigrace do tehdy uzavřeného města Gorkij, z kterého se mohl vrátit až za perestrojky po přímé intervenci Michaila Gorbačova.

Jiným mimořádným reprezentantem sovětského disentu se stal další sovětský a ruský nobelista, spisovatel Alexandr Solženicyn. Ten byl za svou literární a antisovětskou činnost v roce 1974 zbaven sovětského občanství a vypuzen ze Sovětského svazu. Do postkomunistického Ruska se vrátil až v roce 1994.

Méně známí sovětské disidenti ale často dopadali mnohem hůř než dva právě zmínění a končili s mnohaletými tresty ve vězení, anebo v psychiatrických léčebnách. Zavírání lidí do psychiatrických zařízení byla v Brežněvově epoše s oblibou využívaná metoda, jak zatočit s „jinak smýšlejícími“.

9. Jak probíhal protest na Rudém náměstí proti okupaci Československa?

Přestože drtivá většina sovětských občanů akceptovala vysvětlení okupace Československa, s jakým přišla oficiální místa, našli se i tací, kteří velmi dobře chápali, co se to tu děje. A zareagovali podle svého, ačkoli jim muselo být jasné, jak to všechno skončí.

Osm mladých lidí s československou vlajkou i známým transparentem s nápisem „Za naši a vaši svobodu“ se 25. srpna 1968 sešla na protest proti invazi vojsk Varšavské smlouvy v čele se Sovětským svazem do Československa na moskevském Rudém náměstí.

Skupinku tvořili lingvista Konstantin Babickij, básník Vadim Delone, dělník Vladimir Dremljuga, anglista Viktor Fajnberg, básnířka a překladatelka Natálie Gorbaněvská, fyzik Pavel Litvinov, lingvistka Larisa Bogorazová a studentka Taťjana Bajevová. Jejich protest dlouho netrval; během několika minut byli napadeni a poté i zatčeni komunistickou policií. Odsouzení pak byli k několikaletým trestům vězení, k pobytu v pracovních táborech, psychiatrických léčebnách nebo ve vyhnanství.

Jedna zajímavá paralela: Před pěti lety si protest po 45 letech na stejné místo v centru Moskvy přišla připomenout desítka novodobých ruských aktivistů i s původní účastnicí protestu Natálií Gorbaněvskou. Policie je za nepovolené shromáždění pozatýkala ještě rychleji než v roce 1968 – během čtyř minut.

10. Jaký měl tento protest dosah?

Popravdě řečeno podobný, ale spíše ještě daleko menší než třeba dnešní aktivity nejvýznamnějšího ruského opozičníka a odpůrce Putinova režimu Alexeje Navalného. Sovětskému režimu se dařilo podobné lidi prezentovat jako zločince nebo přinejmenším jako duševně nemocné. (Třeba Viktor Fajnberg strávil po psychiatrických léčebnách celých pět let.) Drtivá většina sovětských občanů se však o události vůbec nedověděla.

Široké publicity se naopak této neohrožené iniciativě dostalo za perestrojky, kdy začala být na pravou míru uváděna mnohá bílá místa nejnovějších sovětských a ruských dějin.

V roce 2018 byli poslední tři žijící u příležitosti 50. výročí sovětského vpádu patřičně oceněni i Českou republikou.

Odpovědi vypracovali:

Libor Dvořák, novinář a komentátor

Petr Blažek, Ústav pro studium totalitních režimů (otázka č. 5)

Ondřej Kundra, novinář a publicista (otázka č. 1, 4)

Odkazy:

Golosameriki.org

Bbcussian.com

Svoboda.org

Dw.de

Yandex.ru

Meduza.io

Gazeta.ru

Polit.ru

Doporučená literatura:

BÁRTA, M.; CVRČEK, L.; KOŠICKÝ, P.; SOMMER, V.: Oběti okupace. Československo 21. 8. – 31. 12. 1968. ÚSTR, Praha 2008.

BENČÍK, A.: Operace „Dunaj“. Vojáci a Pražské jaro 1968. Studie a dokumenty. ÚSD AV ČR, Praha 1994.

KRATOCHVÍL, J.; POVOLNÝ, D.: 21. 8. 1968. Okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy. Meadow Art, Brno 2004.

PECKA, J.; PREČAN, V. (eds.): Proměny Pražského jara 1968–1969. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé veřejnosti. ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1993.